

УДК 811.162.2'373.7:114/115

DOI: <https://doi.org/10.18524/2413-0613.2018.22.145406>

Л. І. Яковенко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства філологічного факультету

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: +38(048) 776-04-42,

Jakovenko@list.ru

ЛЕКСЕМИ ПРОСТІР І МІСЦЕ (*PRZESTRZEŃ* І *MIEJSCE*) У СКЛАДІ ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглянуто лексеми *przestrzeń* і *miejsce*, а також з'ясовано їх роль у формуванні семантики польських фразеологічних одиниць. Показово, що книжна лексема *przestrzeń*, за деякими винятками, майже не входить до складу фразеологічних одиниць. Репрезентантом цього ключового поняття існування речей та явищ у фразеології є лексема *miejsce*. Ця особливість зумовлена побутовим потрактуванням простору через локальні характеристики предмета, що згодом відбилася також на певних соціальних та ментальних процесах і явищах. З п'ятдесяти проаналізованих польських фразеологічних одиниць з компонентом *miejsce* найбільша кількість ілюструє його значення „частина якогось простору”, при цьому у значній кількості одиниць воно безпосередньо реалізоване. Семантика аналізованих фразеологізмів здебільшого стосується окремої ділянки простору, пов'язана з уступанням чи заміщенням, з узагальненим позначенням певного положення чи посади, а також з відповідністю чи невідповідністю поведінки, посади, події тощо.

Ключові слова: лексема, фразеологічна одиниця, лексичне значення, фразеологічне значення.

Просторові відношення є одним з найважливіших компонентів у системі існування істот, речей, явищ. Як стверджує польський вчений Зенон Роскаль, „Простір належить до тих епістемічних категорій, що виступають у різних науках. <...> Концепції простору розвивалися у межах європейської філософської традиції, спираючись як на донауковий, так і науковий досвід. Сучасні концепції простору конструюються в основному на канві ідей, поданих на ґрунті природничих наук та математики. Однак розвиток наук і технологій, у тому числі технологій інформаційних та телекомунікаційних, настільки є важливим для пізнання, що переноситься на модифікації концепцій простору, які створювалися традиційно у контексті побутового та наукового досвіду” [12, с. 292]. Отже, просторові уявлення сучасників знаходяться під значним впливом досягнень новітніх технологій, і це дає підставу стверджувати, що

розуміння простору, відбите у фразеологічній системі певної мови, значно відрізняється від уявлень пересічної людини сьогодення.

Виходячи з того, що фразеологізми – це специфічні тексти (див. [4], [6], [7] та ін.), услід за В. Н. Топоровим розглядаємо поняття міфопоетичного простору [9, с. 229], однією з ознак якого є наповненість речами. Так само А. Я. Гуревич відзначає фактичну відсутність абстрактного поняття *простір* у середньовічній культурі й важливість саме місця, яке займало певне тіло [3, с. 19].

Останнім часом аналіз репрезентації категорії простору у фразеологічних одиницях (далі – ФО) набув особливої популярності. Так, українська дослідниця Наталія Венжинович аналізує просторово-часові відношення в українській фразеології у лінгвокультурологічному аспекті [1]. Польські вчені Катажина Северт-Ковальковська та Ханна Стипа зосереджують увагу на компаративних студіях німецьких і польських фразеологічних єдностей з назвами категорій простору [11]. Анна Маєвська-Творек розглядає оцінний аспект простору у сучасній польській фразеології [10]. Російська вчена Марія Осика на матеріалі російської та французької фразеології прослідковує способи реалізації концепту „простір” [5], відображенням цього концепту у фразеології національних мов цікавиться також Марина Тітова [8]. Об’єктом нашого дослідження є категорія простору в польській фразеології та особливості її безпосередньої реалізації у ФО. Отже, **мета дослідження** – встановити семантичне навантаження лексем *przestrzeń* (*przestrzeń*), *miejsce* (*miejsce*) як основних репрезентантів існування речей чи явищ у складі польських фразеологізмів.

Словникова дефініція лексеми *przestrzeń* загалом відбиває особливості наукового та побутового підходів до цього поняття. Так, Універсальний словник польської мови за ред. Станіслава Дубіша дає наступне визначення лексеми простір: простір *книжн.* а) „те що простягається скрізь навколо, безкінечна, необмежена трьохвимірна сфера, у якій відбуваються усі фізичні явища”; б) „частина такої протяжності, що охоплена якимись межами; територія; також: місце, яке зайняте певним матеріальним предметом”; в) „широка, порожня площина, широка, порожня поверхня без чітко окреслених, видимих меж”; г) „відстань, проміжок між чимось і чимось; дистанція”; г) *перен.* „сукупність суспільних, політичних і под. явищ” [13]. Цілком передбачуваною є відсутність фразеологічних одиниць до цієї лексеми, яка має книжний характер. Виняток становить значення б), до якого наведено ФО *przestrzeń życiowa* „minimum obszaru potrzebne do życia komuś lub czemuś” [13].

Вищеназваний словник фіксує сім значень слова *miejsce*: 1. „простір, який можна чимось зайняти чи заповнити, у якому може хтось чи щось поміститися”; 2. „певний фрагмент тіла, здебільшого на його поверхні”; 3. „частина якогось простору, на якій хтось перебуває, щось знаходиться чи відбувається; також: приміщення, що служить певним цілям”; 4. „обмежений відтинок простору у якомусь приміщенні чи на якомусь терені, призначений для однієї особи”; 5. „позиція, ранг або роль когось чи чогось у групі подібних

осіб, речей, явищ”; 6. „фрагмент тексту, висловлення чи низки подій”; 7. „оплачуване заняття, становище, посада” [13]. Як бачимо, перше, третє й четверте значення слова витлумачені за допомогою лексеми *przestrzeń*, що доводить нерозривність цих понять у свідомості мовця.

Загалом словник за редакцією Станіслава Дубіша подає 47 ФО до лексеми *miejsce*, при цьому перше значення „простір, який можна чимось зайняти чи заповнити”, проілюстроване двома фразеологізмами: *do ostatniego miejsca* „całkowicie, zupełnie”; *zrobić komuś miejsce* „posunąć się, ścieśnić się tak, żeby ktoś mógł usiąść, zmieścić się, wejść gdzieś” [13]. До другого значення „певний фрагмент тіла” подано п’ять одиниць, при цьому більшість з них семантично пов’язана з ФО *czyjeś słabe miejsce* „dziedzina, w której komuś brak uzdolnień, sprawności itp.; także: cechy, które przysparzają komuś kłopotu” [13].

Найбільше ФО (24) ілюструє третє значення аналізованої лексеми „частина якогось простору”, при цьому у значній кількості одиниць воно безпосередньо реалізоване. Наприклад: *położyć coś na swoje miejsce* „położyć coś tam, gdzie powinno być, gdzie zwykle leży i gdzie można to łatwo znaleźć”; *coś ma gdzieś swoje miejsce* „coś powinno znajdować się w przeznaczonym do tego pomieszczeniu, schowku itp.” [13]. Значення „обмежений відтинок простору, призначений для однієї особи” реалізоване у 4 ФО, наприклад: *ustąpić komuś miejsca* „podnieść się ze swego miejsca ofiarowując je komuś stojącemu”; *książk. honorowe, pierwsze miejsce* „miejsce do siedzenia (zwykle przy stole), uważane za uprzywilejowane” [13]. Досить розмаїто проілюстроване фразеологічними одиницями значення „позиція, ранг або роль когось чи чогось у групі подібних осіб, речей, явищ”, при цьому семантика лексеми у складі ФО зберігається: *znać swoje miejsce* „mieć świadomość swojej (zwykle nie najwyższej) pozycji w grupie, znać swoje obowiązki”; *pot. wskoczyć na czyjeś miejsce* „objąć po kimś jakieś intratne stanowisko, przejąć rolę itp. korzystając z nadarzającej się okazji”. До двох останніх значень лексеми *miejsce* („фрагмент тексту, висловлення”, „оплачуване заняття, становище, посада”) не наведено ФО.

Значення аналізованих польських фразеологізмів з компонентом *miejsce* є досить різноманітним, більшість з них можемо об’єднати у семантичні групи. Найчисельнішою є група, що позначає окрему ділянку простору, до неї зараховуємо вісім одиниць, наприклад: *na miejscu* а) „tam, gdzie w danej chwili ktoś lub coś się znajduje, albo gdzie się coś wydarzyło”; б) „tam, dokąd ktoś idzie lub jedzie; u celu”; *kłaść coś na swoim miejscu* „położyć, kłaść, zostawić itp. coś tam, gdzie powinno być, gdzie zwykle leży i gdzie można to łatwo znaleźć”; *książk. honorowe, zaszczytne, poczesne, pierwsze miejsce* а) „miejsce do siedzenia (zwykle przy stole), uważane za uprzywilejowane, należące się osobie szczególnie szanowanej” [13].

Сім ФО репрезентують значення, пов’язані з уступанням, заміщенням: *ustąpić komuś miejsca* „podnieść się ze swego miejsca ofiarowując je komuś stojącemu”; *zrobić, robić komuś miejsce* „posunąć się (posuwać się), ścieśnić się (ścieśniać się) tak, żeby ktoś mógł usiąść, zmieścić się, wejść gdzieś”; *zająć czyjeś miejsce, przyjść, wejść na czyjeś miejsce* „przejąć czyjąś funkcję, nastąpić po kimś” [13]. У одиницях цієї групи лексема *miejsce* виступає як у значенні

конкретної ділянки фізичного простору, так і певних посад чи ментальних фрагментів соціуму. Так, з останніми пов'язані ФО *pot. wskoczyć na czyjeś miejsce* „objąć po kimś jakieś intratne stanowisko, przejąć rolę itp. korzystając z nadarzającej się okazji”; *coś, ktoś ustępuje miejsca czemuś, komuś* „coś, ktoś wycofuje się skądś, jest zastępowane, zastępowany lub wypierane, wypierany przez coś, kogoś innego” [13]. Менша кількість одиниць (5) узагальнено вказує на чиєсь положення чи посаду: *na twoim, waszym itp. miejscu* „w twojej, waszej sytuacji, w twoim, waszym położeniu”; *wrócić na swoje miejsce* „ponownie objąć jakieś stanowisko”. При цьому важливим є ціннісний компонент значення: *znaleźć, mieć gdzieś swoje miejsce* „dobrze się czuć gdzieś, być akceptowanym w jakimś środowisku, być potrzebnym komuś”; *książk. wysunąć się na czoło, na pierwsze miejsce* „stać się najlepszym, przodującym w jakiejś dziedzinie” [13].

Також можемо виділити групу одиниць (4), що позначає відповідність чи невідповідність поведінки, посадки, події тощо: *na miejscu c) książk. „o kimś lub o czymś zachowaniu: taktowny, przyzwoity, bez zarzutu”*; *być na swoim miejscu* „zajmować odpowiednie dla siebie stanowisko, wykonywać odpowiednią dla siebie pracę”; *nie ma miejsca na coś* „coś nie powinno się gdzieś pojawić, zdarzyć”; *tu nie miejsce* „to nie jest odpowiednia sytuacja, odpowiedni moment na coś”.

Наступні ФО (3) об'єднуємо за спільною семою 'уява': *przenieść się w jakieś miejsce, w jakieś czasy* „wyobrazić sobie, mieć wrażenie, że jest się w innym miejscu, w innym czasie niż w rzeczywistości”; *książk. coś przeniosło kogoś w jakieś miejsce, w jakieś czasy* „dzięki czemuś ktoś ma wrażenie, że jest w innym miejscu, że żyje w innym czasie niż w rzeczywistości”; *książk. postawić się, stawiać się w czymś położeniu, w czyjejś sytuacji, na czyimś miejscu* „wczuć się w czyjąś sytuację, zрозуміє, wyobrazić sobie czyjeś położenie”. Як бачимо, у перших двох фразеологізмах *місце* нерозривно пов'язане з *часом*, а їх загальна семантика вказує на відрив від реальної дійсності.

Не становлять чисельних груп ФО, у яких зображено душевний стан неспокою, знервованості (*nie móc sobie znaleźć miejsca* „być zdenerwowanym, niespokojnym, bezskutecznie próbować się czymś zająć”; *nie móc usiedzieć na miejscu* „być niespokojnym, podnieconym, czuć potrzebę ruchu, działania, zmiany otoczenia”); стан нерухомості, брак розвитку (*dreptać, stać w miejscu* „nie posuwać się w swoich działaniach, nie robić postępów, nie rozwijać się”; *czas stanął, zatrzymał się w miejscu* „o wrażeniu ciągłego trwania jakiejś chvíli”); раптовість (z *miejsca* „od razu, natychmiast”; *zginąć, zabić się, zabić kogoś itp. na miejscu* „zginąć, zabić się, zabić kogoś itp. od razu, natychmiast”); важливість, перевага (*stawiać kogoś, coś na pierwszym miejscu, stawiać coś na pierwszym planie, wysunąć coś na pierwszy plan* „traktować kogoś, coś jako najważniejsze, mające największe znaczenie, największą wartość, oceniać kogoś, coś najwyżej”; *sport. wyjść, wysunąć się na pierwsze miejsce* „być pierwszym w jakiejś klasyfikacji, mieć przewagę nad przeciwnikiem, zwyciężać, przodować”). Також лексема *miejsce* репрезентує у складі польських ФО повноту, остаточність: *do ostatniego miejsca* „całkowicie, zupełnie”.

Заслугують на увагу антонімічні відношення між аналізованими одиницями: *siedzieć na miejscu* „przebywać gdzieś stale, nigdzie nie wyjeżdżać” –

nigdzie nie zagrząć miejsca „często zmieniać miejsce pobytu lub pracy”; *dreptać, stać w miejscu* „nie posuwać się w swoich działaniach, nie robić postępów, nie rozwijać się” – *coś ruszyło z miejsca* „spowodować postęp w jakichś działaniach, w załatwianiu czegoś; coś po dłuższej przerwie zaczęło być załatwiane, zaczęło się posuwać, rozwijać” [13]. Подібного типу відношення спостерігаємо також у парі *mieć miejsce* „dziać się, odbywać się, zdarzać się, zachodzić” – *nie ma miejsca na coś* „coś nie powinno się gdzieś pojawić, zdarzyć”. У наведених ФО протиставлені за значенням дієслова, у той час як лексема *miejsce* семантично співвідноситься з простором чи з певними подіями.

Отже, можемо дійти наступних висновків. Книжна лексема *przestzeń* майже не виступає у складі польських фразеологічних одиниць. Натомість лексема *miejsce* наявна у кількох десятках ФО і відбиває буденне сприйняття простору як певного місця предметів та подій. Семантична площа лексеми *miejsce* має певні точки перетину з семантикою ФО, що її містять. Так, у багатьох фразеологізмах безпосередньо реалізовані значення названої лексеми „частина якогось простору, на якій хтось перебуває, щось знаходиться чи відбувається”, „обмежений відтинок простору, призначений для однієї особи”, „позиція, ранг або роль когось чи чогось у групі подібних осіб, речей, явищ”. Здійснена семантична класифікація аналізованих ФО дозволяє зробити висновок, що найбільшими є групи на позначення окремої ділянки простору, на позначення уступання чи заміщення, на узагальнене позначення певного положення чи посади, а також на відповідність чи невідповідність поведінки, посади, події тощо. Як бачимо, тут також відбувається кореляція з лексичним значенням компонента *miejsce*. Крім того, лексема *miejsce* бере участь у формуванні значень фразеологічних одиниць, пов’язаних з уявою; душевним станом неспокою, знервованості; станом нерухомості, браком розвитку; раптовістю; важливістю чи перевагою; подією і її відсутністю. Здебільшого у таких ФО спостерігаємо метафоричне чи метонімічне вживання названої лексеми.

Розглянута проблема відкриває перспективи порівняльного дослідження українських та польських (і ширше – слов’янських) ФО з компонентами *простір, місце*.

Список використаних джерел та літератури

1. Венжинович Н. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. S. 423–428.
2. Гак В. Г. Пространство вне пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 2000. С. 127–134.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 350 с.
4. Луценко Н. А. Об этимологическом аспекте фразеологии. *В пространстве филологии : К 70-летию со дня рождения д-ра филол. наук Е. С. Отина*. Донецк : Юго-восток, 2002. С. 259–270.

5. Осыка М. В. Способы вербализации концепта „пространство” (на материале русской и французской топонимической фразеологии. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Языковая реальность познания*. Вып. № 3 (7). 2009. С. 129–134.
6. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты. М.: Наука, 1996. 288 с.
8. Титова М. П. Концепт „Пространство” и его отражение во фразеологии национальных языков. *Вестник Забайкальского государственного университета. Филологические науки*. Вып. № 10 / 2010. С. 45–50.
9. Топоров В. Н. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура*. М.: Наука, 1983. С. 227–284.
10. Majewska-Tworek A. Wartościowanie przestrzeni we współczesnej frazeologii polskiej. *Przestrzeń w języku i w kulturze : problemy teoretyczne : interpretacje tekstów religijnych*. T. 21. Lublin. 2005. S. 181–188.
11. Siewert-Kowalkowska K., Stypa H. Przestrzeń we frazeologii. Niemieckie i polskie związki frazeologiczne z nazwami kategorii przestrzennych. URL:
<http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/23757/konferencjaprzestrzenwlturze>.
12. Roskal Z.E. Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody. *Roczniki filozoficzne*. T. LVI. nr 1. 2005. S. 279–294.
13. Uniwersalny słownik języka polskiego. Pod red. S. Dubisza. Warszawa: PWN, 2003.
14. Wielki słownik języka polskiego. Red. naukowy P. Żmigrodzki. URL:
<http://www.wsjp.pl/index.php?pokaz=autorzy&l=1&ind=0?pw=0>

References

1. Venzhynovych N. Prostir i chas v ukrai'ns'kij frazeologii': lingvokul'turologichnyj aspekt. *Prostor in čas v frazeologii*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. P. 423–428.
2. Gak V. G. Prostranstvo vne prostranstva. Logicheskij analiz jazyka. Jazyki prostranstv. M.: Shkola „Jazyki russkoj kul'tury”, 2000. P. 127 – 134.
3. Gurevich A. J. Kategorii srednevekovoj kul'tury. M.: Iskusstvo, 1984. 350 p.
4. Lucenko N. A. Ob jetimologicheskom aspekte frazeologii . V prostranstve filologii : K 70-letiju so dnja rozhdenija d-ra filol. nauk E. S. Otina. Donetsk : Jugo-vostok, 2002. P. 259–270.
5. Osyka M. V. Sposoby verbalizacii koncepta „prostranstvo” (na materiale russkoj i francuzskoj toponimicheskoy frazeologii. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Jazykovaja real'nost' poznaniya*. № 3 (7). 2009. P. 129–134.
6. Slishkin G. G. Ot teksta k simvolu: lingvokul'turnye koncepty v soznanii i diskurse. M.: Academia, 2000. 128 p.

7. Telija V. N. Russkaja frazeologija. Semanticheskij, pragmaticheskij, lingvokul'turologicheskij aspekty. M.: Nauka, 1996. 288 p.
8. Titova M. P. Koncept „Prostranstvo” i ego otrazhenie vo frazeologii nacional'nyh jazykov. *Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta. Filologicheskie nauki.* № 10 / 2010, pp. 45–50.
9. Toporov V. N. Prostranstvo i tekst. Tekst: semantika i struktura. Moscow: Nauka, 1983, pp. 227 – 284.
10. Majewska-Tworek A. Wartościowanie przestrzeni we współczesnej frazeologii polskiej. *Przestrzeń w języku i w kulturze : problemy teoretyczne : interpretacje tekstów religijnych.* T. 21. Lublin. 2005, pp. 181 – 188.
11. Siewert-Kowalkowska K., Stypa H. Przestrzeń we frazeologii. Niemieckie i polskie związki frazeologiczne z nazwami kategorii przestrzennych. URL: <http://www.ukw.edu.pl/strona/konferencje/konferencje/23757/konferencjaprzestrzenwlturze>.
12. Roskal Z. E. Koncepcje przestrzeni w nauce i filozofii przyrody. *Roczniki filozoficzne.* T. LVI. nr 1. 2005. S. 279–294.
13. Uniwersalny słownik języka polskiego. Pod red. S. Dubisza. Warszawa: PWN, 2003.
14. Wielki słownik języka polskiego. Red. naukowy P. Żmigrodzki. URL: <http://www.wsjp.pl/index.php?pokaz=autorzy&l=1&ind=0?pw=0>

L. I. Yakovenko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: +38(048) 776-04-42,

Jakovenko@list.ru

LEXEMES 'SPACE' AND 'PLACE' AS PART OF POLISH PHRASEOLOGICAL UNITS

Summary

The **object** of our investigation is the Polish phraseology; the **subject** is Polish phraseological units with the components 'space' and 'place'. The **purpose** is to determine the meaning of the two lexemes as being the key ones to indicate the existence of things and phenomena in Polish phraseological units.

Methodology. To reach the goal the descriptive method, the method of component analysis is used in this article. **Finding.** The lexeme 'space' is practically not used in the Polish phraseological units. The lexeme 'place' has been registered in 50 idioms. It reflexes an ordinary perception of space as some definite place for objects and events. The meaning of the lexeme 'space' correlates with the meaning of its phraseological units. In a great number of idioms the following lexical meanings have been realised: 'part of a certain space, where something is situated or happens',

'limited space for one person only', 'location, position or role of someone or something in a group of similar people, things or phenomena'.

Practical value. The results of the research can be used in lecturing course on Polish phraseology and in compiling a phraseological dictionary. **Results.** The semantic classification of the phraseological units points out to the fact that the most numerous among them are the groups that indicate separate plots of space; substitution; generalised indication of a certain status or position; conformity – nonconformity to one's behaviour, post, an event etc. The results of the investigation show the correlation between the phraseological meaning and the lexical meaning of the word *'place'*.

Key words: lexical units, phraseological units, lexical meaning, phraseological meaning.

Надійшла до редакції 25.09.2018 р.